

Monostori Imre: Minőség, magyarság, értelmiség

TIZENKÉT FEJEZET NÉMETH LÁSZLÓRÓL

A Püski-könyvesházban rendezett könyvbemutatón, március elején megpróbáltam már elemezni Monostori Imre új Németh László-monográfiáját, az irodalomtörténet-írás szokott szempontjai szerint, s próbáltam elhelyezni a Németh László-filológia Grezsa Ferenc műveiből kisarjadt gazdag mezőjében. Itt most csak egyetlen szálát szeretnék kiemelni, amely hol jobban, hol kevésbé láthatóan húzódik át csaknem mind a tizenkét fejezeten: azt a természetes – és éppen ezért sokszor alig észrevehető – kapcsolatot és kötődést, amelyet Monostori Imre Németh László élményvilága és világnézete között jó szemmel észrevesz, s biztos kézzel bogoz ki.

Rögtön az első tanulmány, a *Sátorkőpusztai nyarak* feladja persze egy efféle eleven kapcsolat kérdését; hiszen az *Ember és szerep* vallomások pontossága csakúgy, mint a *Kapások* megélt való hitelesítette, ám időtlenbe röppentett utópiája szinte kínálja a „személyes” értelmezést. Csakhogy itt nem egészen erről van szó. Monostori túllát a mindennapi tapasztalatok és a változó érzelmek kavalkádján, s a fogadtatáselemzésben járatos filológus éles tekintetével híven regisztrálja az író mégoly személyes (és szemérmes) megfogalmazásaiban is a kollektív gondok, szorongások és remények leszűrődéseit és párlatait. Ahogyan például csokorba fűzi a Baumgarten-díj visszaadása körül szövődő véletleneket attól kezdve, hogy Németh László „feleségével Olaszországból hazafelé jövet Bécsben egy *Pesti Naplót* vásárol, s ott látja benne a fényképét a frissen kítüntetett többi Baumgarten-díjas között”, s folytatva a kis Pocó tragikus betegségével és halálával, Hatvany Lajos Némethet „lefajvédőző”, de voltaképpen Babitsot támadó *Századunk* pamfletjével, Németh Babitsnak és Gellért Oszkárnak írt leveleivel, a svájci, ausztriai, velencei „csatangolással”; aztán a sátoorkői nyárban a meghitt átrándulásokkal Babitsékhoz Esztergomba, és elmélyülésével Ortega kötetibe: felsorolja Monostori híven az ezernyi életrajzi adatot, el egészen a szeptember végi lemondóleveléig. A körkép azonban nem merül ki a felsorolásban. Monostori az eseményeket a helyzet és a kapcsolatok megértése végett sorolja. Így például ismételtlen hangsúlyozza, hogy Babits és Némethék barátságát nem felhőzte be se a díjról történt lemondás, se az, hogy Németh a *Nyugattól* lassanként távolodik és a *Napkelethez* „szegődik”. „Az 1930. év szilveszterét is Babitséknál töltik.” Hanem az már a szerkesztés művészete, hogy az 1930. év Baumgarten-hercehurcáit Monostori a „sátorkőpusztai környezetről” írt alábbi Németh-idézettel vezeti be: „a sátoorkői birtok rezgőkupolájú fáival, melyek közt furcsa meteorológiai csodául, a legcsendesebb kánikulában is zizegett egy kis szél, valóságos édenkert volt: a kastélyforma épület teraszára boruló ezüstfa turbékolással teli lombjából galambok röpdöstek ki-be, s ha reggel kicsaptuk a kertre nyíló ajtót, csattogó tenyerünk elől két páva rebent föl a lejáró muskátlijairól. Konok, gonosz állatok voltak ezek a pávák, meglékeltek a csirkék fejét, s újra visszagugyorodtak a muskátlikra, melyekről így reggelente méltatlankodva menekültek a harmatcseppek szivárványait ringató bokrok közé.”

Elhangzott 1995. május 29-én Hódmezővásárhelyen, a Németh László Társaság és a Németh László Városi Könyvtár könyvbemutató estjén.

Ezek után az ember másként fogja látni a Baumgarten-díj körüli hercehúrcát, másként a Némethet csipkedő írókat-újságírókat. Annál is inkább, mert a filológusi hűségre mindig nagyon sokat adó Monostori nem mulasztja el hozzáfűzni: „Tudnunk kell persze, hogy a fenti leírás már az 1931-es nyár boldogságának emlékével született. Mert hiszen az első sátorkőpusztai nyaralás 1930-ban még sokkal inkább menekülés, semmint újjászületés volt.” Az „újjászületés” majd a „menekülést” követte.

Az 1931-es és az 1932-es sátorkői nyarat Monostori – Németh beszámolóinak megfelelően – paradicsomként mutatja be, a tanulás és az alkotómunka – Némethnél aligha választható el a kettő – paradicsomaként. Mesterien sző egybe tapasztalatokat, eseményeket, leveleket, élményeket, olvasmányokat, terveket, emlékezéseket (köztük Ella Néniét, a *Tanú* technikai előkészületeiről), mígnem a fölényes biztonsággal összerakott mozaikból kirajzolódik Németh két leginkább „görög” esztendeje: 1931, a szakítás Babitscsal és a tudatosodó nemzedék-érzés éve, s 1932, a Tanú és a „minőségszocializmus” születésének az éve. A mozaikból – anélkül, hogy külön kellene hangsúlyozni – nyilvánvalóvá válik, hogy ez a négy elválaszthatatlan egymástól, noha persze nem ok és okozat mérv mechanizmusa szerint kapcsolódnak. És elválaszthatatlanok a sátorkőpusztai paradicsomi kerettől, amibe, ne feledjük, a pávák is beletartoznak. Ebbe a keretbe illeszkedett Németh új társadalomképe, ahogyan – szokása szerint elsősorban tán önmagának – a Tokaj tájáról jött szőlőművesek metaforájával inkább, mintsem példájával érzékeltette: „Nem lehetett összehasonlítani a munkájukat – írja – a kukoricák alatt ténfergő béresekével; de még a tisztviselőkével sem, akiket mint hivatalnok megismertem. Nem voltak tőkésék, s munkájuk mégis vállalkozás volt; amit csináltak, szép volt mint munka, s erkölcsös mint kereset.” Az idézet, illetve a metafora, ahogyan Németh Ferdinánd Fried vasúton talált könyvéből és a tokaji szőlőművesek példájából kiindulva megalkotta a „minőségszocializmus” eszméjét a maga mélyebb vágyainak és szándékainak megfelelően („látszólag a semmiből; valójában testem minden sejtjéből s életem minden órájából”), jól ismert; ámde Monostori mozaikjában hirtelen új és teljesebb kontextusba kerül a genezise, kibővül a jelentése. Van olyan vállalkozás, azaz hasznat hajtó és önmagát fenntartó foglalkozás, amely nem mások erejének, eszének, munkájának, pénzének a „forgatására”, azaz végső soron – csűrjük bárhogyan a szót – elrablására alapul. A „haszon” és a „kizsákmányolás” (vagy ahogyan ma demarxizálva és nagy álszentül „szociálpiaCGazdaságilag” mondani szokás, a „restrikció”) nem szinonim és még csak nem is szükségképpen összetartozó fogalmak. A világ nem szükségképpen oszlik kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra, mint a kapitalizmusban, se hatalmukba és „vezető szerepükbe” háborodott vezetőkre és naplopó béresekre, mint a Szovjetunióban. Lehet máshogy is élni. „A birtok a közösségé, de a termés munkával arányos része a munkásé, hogy ne hivatalnok legyen a termelő, hanem vállalkozó... Előbb ember és munka nemesebb viszonyát, aztán az emberség érdekében nemesebb munkát is követeltem magamban. Kertet a gyár helyett, magas életet az igazságos elosztáshoz!” Hosszan idéz Monostori az 1935 nyarán Sátorkőn született *Kapásokból*, s egy 1939-es sátorkőpusztai nyár megteremti a lehetőséget, hogy vázolja a *Kapások Cseresnyéssé* komorulását: „A négy év előtti látomásból csak a külsőségek maradtak meg: a gledicia-sövény meg a fehér mackós munkások; ám a »törékeny délsziget« álma »kezdett egy összszorított férfiökölle inasodni és csomózódni...» A *Kisebbségben* visszhangjára reagáló (illetve *nem* reagáló) és a *Szerdai fogadónap* kegyetlen és imbecillis ellenforradalmi Magyarországot – azaz napjai úri Magyarországot – vázoló Németh Lászlóból Monostori elsősorban ezt a csomózódó és összszoruló kezét látja és láttatja.

A következő négy-öt tanulmányban elsősorban ez a Németh László küzd az országra szakadó zord időkben a „magyarság”, a „faj”, az „alkat” történelmünkben és irodalmunkban megnyilvánuló jelenségeivel, gondoljaival és kérdéseivel; lángeszű megsejtéseket és józan felismeréseket keverve furcsa, kamaszos tévedésekkel és bántó elfogultságokkal. Monostori Imre körütekintően, higgadtan, részrehajlás nélkül vezeti az olvasót a gondolatok, metaforák, megfogalmazások, viták kavargásában; mindig gondosan ügyelve a történelmi és a társadalmi kontextus hű (lehetőség szerint hű) vázolására. Részben éppen ebből a gondolati kavargásból, valamint a harmincas évek hazai és nemzetközi ideológiai és társadalomelméleti „atmoszférájából” inkább, mintsem hatásából vezeti le aztán Németh negyvenes évek elején kikristályosodó utópiáját az „értelmiségi társadalom”-ról. A magyar kultúra történelembe ágyazott szervessége, a paraszti polgárosodás példái, a végleges leszámolás a középosztállyal, a kivonulás az érdekhierarchiából: mindezek Monostori interpretációjában egy új értelmiségi státus „szociológiáját” körvonalazzák, amelyben „a mitizált szereptudat mitizált értelmiségi sorssal fonódik össze: »Az értelmiségi ember a legegésőbb teendőket is mindig valami örökkel, a legjobbal, a legideálisabbal akarja összekapcsolni, korrigálni«. (Éppen az efféle művészértelmiségi felfogásra utalt Erdei Ferenc Szárszón, amikor a politikus, illetőleg az író, a művész jövőképe »megengedhető« különbözőségét fejtette ki.)” Ezt a „megengedhető” különbséget fogalmazza meg majd később kristálytiszta Ottlik a maga „Másik Magyarországa”-ban, s egyben meg is húzza a politika lehetőségeit – és kötelességeit! – a megengedhetőség kijelölésében. A politika azonban nem követte Erdei engedékenységet, s még kevésbé Ottlik szép szigorúságát. Németh értelmiségi utópiája a mi világunkban szükségképpen csak kelepcebe vezethetett: ezt a kelepcehelyzetet fogalmazza meg Monostori értelmezésében a *Sámson*, Németh László legtalányosabb drámája. Vagy inkább tán mítosza, hisz „a mítoszteremtés, a mitológia végigkíséri Németh László írói munkásságát. (*Emberi színjáték, Gyász, Iszony, Négy próféta, József és testvérei...*) Az emberben »archetipusok« dolgoznak, a »világ szól bennük az emberen át«. Ezért és így vállalhatja Németh László egész pályáján a görög eszményt, innen a mély megértés Szophoklész és rokonságérzete annak hősei iránt, a mítoszteremtő képességet ünnepli Lorcában és Bartókban, ez búvóli el leginkább Proust olvasása közben... Az ő Sámson-mítoszában is nagy erők feszülnek egymásnak, a megvalósult dráma küklopsz-soraiban pedig a kelepcebe esett ember »archetipusa« panaszkolva fel, zengi el kételyeit és szenvedéseit.” Németh tehát megteremti a *saját* Sámson-mítoszatát. „A »mítosz emlőin« maradványok hírt adhat mások, ha nem is a világ, de egy széles (főleg értelmiségi) réteg szorongásairól is: az új világ fogadásának és az új világ általi fogadtatásának súlyos dilemmáiról.” Mág ható érvénnyel összegez Németh Sámsona: „Mihelyt nem bőszi, csüggeszt a világ.”

Ám Németh László – Monostori Németh Lászlója – ezzel a bősziült csüggedéssel Jefte alakjában szembeállítja a hitet; a saját maga hitét, vagy inkább tán a „hit nélkül nem lehet élni” imperatívuszát? utópiáját? mítoszat? Mindenesetre Németh László „két olyan fő motívumot hoz be az ő Sámson-történetébe, amelyek alkalmasak lehetnek arra, hogy általuk a történelmi hivatás, a közösséggel szembeni felelősség és a »mi lesz holnap?« kérdéseit hit és hitetlenség csatázó kettősségében élezze ki”. Azaz, a *Sámson*-ban Németh László „a mítosz mélyére szállva a döntés igényével egy műben szembesíti akkori, békési két énjét”. A drámában „Sámson végtelen pesszimizmusa miatt (hogy folytassuk a jelképeket) mindkét önmaga »odaveszett«; a drámán kívül és azon túl azonban tovább él a Németh László-i kettősség – de ami nagyon lényeges: már ismét

egy-egy idea-emberben –, a bizakodás és kétely, a hit és hitetlenség ambivalens érzései még évekig együtt jelennek meg egy-egy dráma hőisében”. De tán a regényekében is; sőt mintha egyre inkább ez az ambivalencia határozná meg az esszéíró, a népművelő és nemzetnevelő Németh László gondolkozását: ez a kétellyel át- meg átjárt óvatos bizakodás, ez a „jó ügy”-nek immár ha nem is győzelmébe, de lehetőségébe vetett hittel szelídített hitetlenség. Ezt fejezi ki – pontosan látja Monostori – a „szocialista XVIII. század” (újabban annyiszor szemére hányt) eszméje: „a viszonylagos szélcsendben elérhető egy »szép egyenletes pallérozottság«”. Hiszen „a fejlődés verseny is egyben, s a kis lélekszámú magyarságnak a »tétje és reménye ebben a versenyben [...] a magasabb közműveltség lehet«”. 1962-ben írta ezeket a sorokat, 1968-ban jelentek meg nyomtatásban, s ma érvényesebbek (s mi fenyegetettebbek vagyunk), mint valaha. Amint éppen csak a „szocializmus” szót kell kicserélni valami mai politikai fogalomra (mondjuk, liberalizmusra, nemzeti eszmére, demokráciára, kereszténységre), hogy változatlanul álljon Németh 1962-es figyelmeztetése: „A szocializmusnak kétségtelenül legnagyobb gyengéje, mondhatnám, Achilles-sarka – írja –, hogy az irányítók, azzal, hogy szocialistának (liberálisnak, nemzetinek, kereszténynek, demokratának) vallják magukat, de nem azok, vagy egyszerűen nem alkalmasak a betöltött szerepre: óriási hatalmat kapnak mások tönkretételére.”

A tönkretétel tájainkon soha nem korlátozódik egyénekre. Egész rétegeket, osztályokat, etnikumokat sújt, intézményeket, és fenyegeti az egész kultúrát; napjainkban immár bölcsődéktől és kórházaktól iskolákon és művelődési otthonokon át el egészen az egyetemekig, könyvtárakig és akadémiáig. Az értelmiség hivatása tájainkon meglehet, éppen az, hogy erejéhez és tudásához mérten küzdjön ez ellen az egyetemes rontás ellen, próbálja enyhíteni a mindenkori (szocialista, liberális, keresztény, nemzeti, szociálgazdasági, monetarista és így tovább) hatalom kártevéseit és packázásait. Kelepce-helyzetben mindig, sámsoni nekikeseredésben, de Jefte hitével. Mert „Hit nélkül nem lehet élni”. Mit mondhatnék még? Monostori Imre szerkesztőként, népművelőként, könyvtárigazgatóként, íróként és könyvkiadóként, amióta csak ismerem, ezt teszi. Mostani könyve csakúgy mutatja, mint az Új Forrás könyvek legutóbbi s immár 22. kötete, Olasz Sándor Németh László-monográfiája, *Az író öntőformái*. A sorozat 21. köteteként Monostori szerkesztőelődjének, Sáránci Józsefnek a verseit adta ki, *Ingyencselekvés* címen. S túl a beszédes címen, ugyanígy vállalhatná a költő *Hitvallását a profizmusról*:

*Szerkesztőként hagytam,
hogy a szerzők okosabbnak
higgyék magukat nálam.
Kíváncsiság egyensúlyozta
bennem az alázatot,
s mennyi különakarat
gyeplőszárát tartottam
egyirányban!*

(1991)

(Püski Kiadó, 1994.)

Vikardó László